DUN KARM PSAILA

Tifkiriet ta' DUN KARM SANT, D.D., L.S.S., B.A.

JEKK trid tkun taf kemm ħaġa ti swielek, iċċaħħad ruħek minnha, mqar għal ftit taż-żmien, u mbagħad tħoss il-bżonn mingħajrha u tintebah b'dak kollu li kienet tfisser għalik. Hekk ġara dak in-nhar li tħabbret ma' Malta kollha l-mewt tal-Poeta Nazzjonali Malti Dun Karm Psaila. Kull min għandu jiġri fih demm Nisrani u Malti ħass dak il-ħin li Malta tilfet wieħed mill-aqwa ulied li qatt kellha u l-Kleru Malti wieħed mill-aħjar qassisin li qatt kellu fi ħdanu.

Kull fejn kien jersaq Mons. Psaila kien iħalli r-radda tal-mixja meqjusa tiegħu; ħadd ma kien jersaq lejh bla ma jħoss xi ħaġa taħdem fuqu. Hekk jien nista' ngħid għalija. Ix-xbieha ta' Dun Karm, minn dak in-nhar li rajtu l-ewwel darba f'Ottubru tas-sena 1932, ma tneħħiet qatt minn moħħi u sa minn dak iż-żmien dejjem qistu bħala mudell ta' qassis li jista' jittiehed b'ideal minn dawk kollha li jkunu se jersqu lejn l-artal tal-Mulej. Għax tabilħaqq hekk kien.

Kien Ottubru tas-sena 1932 li ħriġt għall-ewwel darba minn Ħal Tarxien biex nibda mmur il-Liċeo, l-iskola tal-Belt, kif kienu jsibuha dak iż-żmien, Dik il-ħabta l-Liċeo kienet issir l-iskola filgħodu u wara nofs in-nhar; għamilna sena filgħodu biss u mbagħad irġajna għal wara nofs in-nhar. Min kien joqgħod fil-kampanja, jew għax ma kienx jista' jonfoq darbtejn karrozza, jew għax kien 'il bogħod ħafna kien jibqa' l-Belt bejn nofs in-nhar sas-sagħtejn, ma jagħmel xejn ħlief jiġġerra mat-toroq tal-Belt, li kieku ma kinetx il-Biblijoteka fejn wara li jkun kiel xi ħaġa ħafifa ħafifa l-ħanut kien igħaddi dik is-siegħa u nofs ipaċpaċ jew jaqra jew jagħmel il-*home-work* hemmhekk. Nistgħu ngħidu li f'dawk is-sagħtejn nibtu u trawmu l-aqwa u l-itwal ħbiberiji .

Kien hawn mela l-ewwel darba li rajt lil Dun Karm, li dik il-ħabta kien Assistent Bibljotekàrju. L-uffiċċju tiegħu kien fil-kamra li kellha tieqa għal fuq Triq it-Teżorerija; triq dejqa, dejjem bin-nies għaddejja għall-pjazza Regina. F'nofs din il-kamra kien hemm mejda mdaqqsa, mal-ġnub kien hemm xkaffi u vetrini bil-kotba. Dun Karm kien dejjem hemm jikteb, jistudja u kull tant igħarrex 'il barra lejn is-Sala. Kien jidħol daqsxejn qabel is-sagħtejn, meta ma konniex insibuh hemm il-ħin kollu u erħilu jintelaq fuq il-mejda jaħdem.

Aħna ta' Ħal Tarxien konna daqsxejn waħda xxurtjati. Ħdejn il-Mons. kien hemm jaħdem miegħu l-iskrivan Salvu Mizzi, minn Ħal Tarxien, li biex jagħmel pjaċir lill-ġenituri tagħna kien itina daqqa ta' għajn biex jara

ġejniex jew le. Aħna ma kontx konna niddejqu minnu għaliex kien ċajtier kemm trid u kien jifqagħna bid-daħq. Għalhekk l-għassa tiegħu ma kenitx iddejjaqna, anzi konna nieħdu pjaċir nisimgħuh jirrakontalna xi storja, għax fl-aħħar mill-aħħar, hu wkoll dak il-ħin kien ikun fil-mistrieħ tiegħu.

Ma nistax ngħid jekk Dun Karm kienx jiġi kmieni mħabba fina jew le; naf biss li meta kien jiġi qabel is-sagħtejn arah jiġi ħdejn il-mejda tagħna li kif għidt ma kenitx 'il bogħod wisq mill-kamra tiegħu. Ma kienx joqgħod bil-qiegħda, iżda jibqa' bil-wieqfa; jaqla' n-nuċċali oħxon minn għajnejh, isammar għajnejh fuq xi wieħed minna u erħilu jistaqsina xi ħaġa tgħidx fuqiex, issa fuq ġeografija, issa fuq storja, oħra fuq letteratura Taljana, Ingliża jew Latina. Imbagħad jiċċassa, idawwar minn hemm għal hawn għajnejh, moħbija f'xagħar folt abjad, sakemm xi ħadd iwieġeb. Jekk ikollu tweġiba igħaddi għal xi mistoqsija oħra, jekk le itihielna hu stess.

Kien iħobb igħidilna xi episodji mill-ġrajja ta' Malta, xi ħaġa fuq id-drawwiet tal-Maltin l-aktar tar-raba'; igħidilna xi ħaġa fuq li nkunu qegħdin nistudjaw jew naqraw. Min għandu sirna nafu x'hemm u ma hemmx il-Biblijoteka u drajna nieħdu l-kotba u hekk nibtet fina x-xewqa u l-klubija tal-qari. Kont tarah b'liema ħeġġa u entużjażmu kien idawwar lill-barranin meta x'uhud minnhom kienu jiġu jżuru l-Biblijoteka bit-teżori tagħha.

Hekk għaddew erba' snin f'nofs in-nhar nisimgħu xi ċajta, naraw xi tbissima, nidħku xi daħka bla għajb ta' xejn u nitgħallmu xi ħaġa sewwa. Ngħid għalija kont inħoss soġġezzjoni minnu: dik il-ħarsa tinfdek; il-kelma rpusata; xagħar abjad qotna kien jidħol f'moħħok biex ma jmur qatt minnek.

Niftakar darba xi ħadd offendieh sewwa f'xi artiklu f'xi gazzetta; kien qiegħed igħid xi ħaġa fuqha lill-ħabib tiegħu. Kien jidher li kien inkwetat, iżda ma kontx tisma' minn fommu kelma waħda li tweġġa' jew toffendi d-dinjità tiegħu ta' qassis. Għandi idea wkoll ta' meta kien qiegħed jaħdem fuq is-*Sepolcri*; kien iħobb jiddiskuti x-xogħol ma' xi ħbieb u niftakar meta semma xi ħaġa li kien se jikteb poeżija bi tweġiba għaliha. Mur obsor li dik kellha tkun li *Jien u Lil Hinn Minnu* li snin wara kelli nikteb żewġ artikli twal fuqha!

Dik ix-xbieha ta' Dun Karm bil-qiegħda fuq is-siġġu, b'rasu tmil fuq il-mejda kontra l-isfond tat-tieqa, ma nsejtha qatt u għadha ħajja f'moħħi daqs kemm kieku kont rajtha lbieraħ.

Għadda ż-żmien. Dun Karm telaq mill-Biblijoteka mħabba l-età fis-sena 1936; tlett snin wara aħna ħallejna l-Liċeo biex bdejna nistudjaw l-Università. Kont ili ħafna ma narah; l-Università, imħabba li kont is-Segretarju ta' l-*Għaqda tal-Malti* (Università), kelli niltaqa' miegħu, jekk mhux ta' sikwit, ħafna iktar minn darba sgur. Mill-ewwel iġġennint għall-

poeżija tiegħu. Il-Liċeo konna diġà doqna xi ftit mill-benna tagħha bil-qari ta' l-antoloġija *Ward ta' Qari Malti;* dan ma kienx biżżejjed. L-ewwel-nett aħna ftit ilħaqna għamilna Malti; l-eżami tal-matrikola tal-Malti ma kienx bħal-lum u, terġa' u tgħid, il-ftit żmien li kien ikollna s-surmastrijiet, fosthom is-Sur Nin, kif konna insibu lil dak l-Imgħallem Kbir tal-Malti, illum Dr. A. Cremona, bir-raġun kollu kienu jaħluh fil-grammatika. Għal-hekk kien fl-Università l-iktar li bdejna nduqu sewwa l-benna tal-Kitba Maltija u, fuq kollox, il-ġmiel u t-tagħlim tal-Għana ta' Dun Karm. Għadni narah quddiemi wieqaf fuq ġenbejh dritt dritt jaqra l-poeżija *Progress* li mhix nieqsa min xi ċajta jew ironija fina fina. Kienet waħda mill-Laqgħat Akkademiċi li l-*Għaqda tal-Malti* (Università) konna nħobbu nagħmlu tista' tgħid kull xahar sakemm il-gwerra ma sfrattatilniex kollox. Niftakar ukoll meta konna ħsibna biex nirregalaw kwadru taż-żejt tiegħu lill-Università biex jiddendel fl-Aula Magna fost il-kwadri l-oħra ta' nies kbar Maltin, li għamlu ġieh u ġid lil Art Twelidhom. Konna inkarigajna lil Pittur Caruana Dingli u r-ritratt sar b'inkejja tat-taqlib li ġiebet magħha l-gwerra.

Il-poeżija ta' Dun Karm kont inħobbha u nitgħaxxaq naqraha. L-anqas id-dell ta' l-eżamijiet ma kien qatt mewwet il-ħeġġa li kelli għaliha. Kien dan li ġegħilni nikteb l-istudju komparativ fuq il-*Musbieħ tal-Mużew* u l-*Conchiglia Fossile* ta' Zanella. Dan kien l-ewwel frott tal-qari ta' l-għana tiegħu; u dan kien ħajjarni nidħol għal biċċa xogħol ta' studju serju fuq il-ħsieb u s-sengħa ta' *Il-Jien u Lilhinn Minnu.* Ikolli nistqarr li ma ħassejthiex ħaġa ħafifa; anzi ġew xi waqtiet li kont se nħalli kollox iżda fl-aħħar wasalt biex ktibt żewġ artikli twal ippublikati f'*Leħen il-Malti*: wieħed fuq is-Sengħa u l-ieħor fuq il-Hsieb ta' *Il Jien u Lilhinn Minnu.* Ma kontx ħadt pjaċir bil-ftit meta rċivejt ittra min għand Dun Karm stess, wara li kont bgħattlu kopja ta' l-artikli, li fiha qalli li kont dħalt ġmieli fil-ħsieb tiegħu. Kont ukoll qlibt għall-Ingliż il-poeżija *Non Omnis Moriar*; traduzzjoni ippublikata fis-*Sundial* ta' l-Università.

Minn dan jista' wieħed jaħseb id-dispjaċir li ħassejt meta mħabba t-taħwid tal-gwerra ma ltaqajtx iżjed ma' Dun Karm. Iżda ġie li kont niltaqa' miegħu l-Belt jew x'imkien ieħor. Laqgħa bħal din baqgħet ħajja f'moħħi. Kienet is-sena 1942 meta Malta kienet vittma ta' l-eqqel bumbardamenti mill-ajru. Konna fil-pjazza ta' quddiem il-Biblijoteka; madwarna ma kontx tara ħlief ġebel u terrapien taħt il-ħitan, u bini mġarraf fuq tliet naħat tal-pjazza: il-każin Malti, il-Palazz u l-bini ta' fuq il-loġoġ u r-Regina fin-nofs abbandunata mill-ħamiem. Niftakar kont mal-Professur Saydon meta Dun Karm lemaħna; resaq lejna u tana kopja stampata tas-sunett *Malta Wara Elfejn Attakk mill-ajru*, ġawhra tal-letteratura Maltija li tibqa' ħajja sakemm jibqa' jintkellem il-Malti. Qralna xi versi minnu hu u jħares

madwaru. Kemm ħarġu sbieħ dawk il-versi.

'Mma jiena ma rajtek qatt bħal-lum sabiħa,
O Malta tiegħi, għax mil-libsa mċarrta
Stajt nara 'l sidrek u l-għeruq ta' ġewwa.

Tlabtu jiffirmahieli u qatagħli xewqti dak il-ħin stess.

Meta niżel joqgħod tas-Sliema minn Ħaż-Żebbuġ fejn kien mar għall-kenn mill-bumbardamenti, ġie li mort għandu d-dar nitkellem daqsxejn miegħu. L-uffiċju tiegħu kien mgħammar b'mod sempliċi, għamara qadima, iżda sabiħa; skrittorju b'qafas b'kanarin fih; mejda fin-nofs, librerija bil-kotba; mejda żgħira bi xbieha tal-Madonna; pjanu bil-karti ta' l-Innu Malti miftuħa fuq il-leġiju. Mhux l-ewwel u t-tieni darba li daqq in-noti ta' l-Innu Malti jew l-innijiet Ewkaristiċi. Kien iħobb jirrakkonta kif saru dawk l-Innijiet hekk sbiħ li laqtu l-fantażija mhux biss tal-poplu Malti iżda tal-barranin ukoll. Mal-ħitan ta' l-uffiċċju kellu wkoll għadd ta' ritratti tal-ħbieb: fosthom kellu l-grupp ta' l-Ewwel Kumitat ta' l-*Għaqda tal-Kittieba tal-Malti*, u ieħor tal-*Legion of Mary*.

Kien hawn, f'dan l-uffiċċju, meta fl-1944 stedintu biex jiktbilna xi sunett jew poeżija biex infakkru l-ġublew tal-fidda ta' l-ordinazzjoni ta' Dun Ġużepp Gonzi, li dik il-ħabta kien Assistent Ekkleżjastiku taċ-Ċirklu ta' l-Azzjoni Kattolika San Ġwann Bosco, Tarxien. Hu malajr qalli iva u wara xi ftit granet wasalli bil-posta. Kien l-istess Dun Ġużepp li kien stiednu biex jikteb l-Innu tal-Lunzjata li għadna sallum inkantaw fil-Festa tal-Lunzjata Ħal Tarxien. Kien fis-sena 1935, meta d-drawwa ta' l-Innijiet Parrokjali kienet għadha ma daħletx.

Għaddew sentejn. F'dawn is-sentejn ma tantx stajt narah wisq għaliex kont is-Seminarju. Wasalt biex inqaddes u biex nagħmel il-festa ta' l-l-Ewwel quddiesa; stedintu ma' ħafna ħbieb oħra. U hekk narah ġej jifraħli l-għada tal-festa hu stess, raġel ta'ħamsa u sebgħin sena b'rigalspeċjali: l-ewwel grammatka tal-Malti li ħareġ M. A. Vassalli bil-Latin fis-sena 1791. Qabel tahieli illegaha sewwa u awtografaha. Din il-grammatka għadha għandi, tagħnili u żżejjinli l-librerija flimkien ma' kotba oħra.

Minn dak in-nhar 'l hawn ma kontx tarah ta' sikwit, iżda ma qtajniex; daqqa kont narah il-Belt, oħra tas-Sliema, San Ġirgor, jew is-Salesjani jonkella d-dar.

L-aħħar li kelli x'naqsam miegħu kien meta bħala segretarju tal-*Christus Rex* megħjun minn Kummissjoni apposta, kelli nieħu ħsieb il-festa li għamilnielu fl-1959 f'għeluq il-ħamsa u sittin sena minn meta kien ilu li qaddes. Miskin kien diġà beda jmajna, iżda ma naqasx li jiġi għall-festa;

li joqgħod għar-ritratti biex ittiehed il-Film u biex jippoża għall-Iskultur Borg biex jaħdem il-bust. L-aħħar li rajtu kien tas-Sliema għand is-Salesjani tista' tgħid b'kumbinazzjoni u minn dak in-nhar ma rajtux iżjed.

Dun Karm kien wieħed minn dawk in-nies li ħalla fija impressjoni qawwija. Fih kont nara mudell ta' qassis li fuqu nista' nimxi: qassis Malti qalbu tixgħel bl-imħabba lejn Alla, lejn art twelidu, lejn għajru. Kienet il-Providenza li bagħtitu f'Malta fi żmien meta l-Gżira maħbuba tagħna kellha tara taqlib liema bħalu: x'ma għaddiex minn Malta f'dawn l-aħħar disgħin sena: mard, gwerer, taqlib soċjali, ekonomiku; pulitku, kriżijiet reliġjużi u oħrajn ta' mitt xorta oħra. Kien Dun Karm li ħallielna dokument ħaj ta' din il-ġrajja tal-Gżira li ma' tulha għadda l-qadim biex daħal il-ġdid u Malta ma għadhiex Malta ta' disgħin sena ilu. F'dan iż-żmien twieldet u trawmet Malta ġdida. Dun Karm kien dak li wriena x'hemm ta' valur dejjiemi fit-tradizzjoni Maltija u x'hemm li jista' wieħed iwarrab biex nimxu 'l quddiem bla ma nitilfu l-bixra Maltija li tagħżilna minn ġnus oħra, ikbar jew iżgħar minna, iżda li għandhom wirt ieħor bil-wisq xorta oħra minn tagħna.

Dan kont nara f'Dun Karm u dan li jġegħlni minn żmien għal ieħor niftaħ il-kotba tiegħu biex inġedded it-tifkiriet ta' Malta ġenwina b'ruħ nisranija għax nisranija. J'Alla ż-żagħżagħ li għadhom fl-iskejjel jixtarru l-għanja ta' Dun Karm u bis-saħħa tagħha jitrawmu fl-imħabba ta' Alla u Art Twelidhom u l-kbar li għandhom f'idejhom it-trobbija taż-żgħar u t-tmexxija tal-pajjiż iħossu fihom is-sens tar-responsabilità għal dan il-poplu għażiż għal qalb ta' Alla u Marija.

DUN KARM — TIFKIRIET

Ta' Ivo Muscat-Azzopardi

B'dan l-isem kont nafu qabel ma tlaqt għall-Eġittu fil-1919, hekk bqajt nafu kull meta kont niġi Malta għal xi żjara qasira u hekk issoktajt ngħożżu meta fil-1946 ġejt lura Malta għal kollox. Għext fl-Eġittu għal-sitta u għoxrin sena, imma minn Dun Karm ma inftamt qatt. Meta ġejt lura għal kollox ma kontx inżuru ta' spiss, imma kultant kont naqbeż qabża sa għandu u kont noqgħod niċċaċċra miegħu qisna żewġt iħbieb tal-iskola. Fija kien jara r-rifless ta' missieri. Missieri u Dun Karm kienu jinħabbu ħafna ħafna: bħala Maltin, bħala poeti, bħala kolonni tal-letteratura Maltija.